

Food
and
Agriculture
Organization
of the
United
Nations

KO E HA 'A E TOHI
TU'UTU'UNI KI HE
FOUNGA 'O E
TOUTAI
FAKAPOTOPOTO?

**KO E HA TOHI
TU'UTU'UNI KI HE
FOUNGA 'O E
TOUTAI
FAKAPOTOPOTO?**

TONGA

Translated by
Siola Malimali

FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION OF THE UNITED NATIONS
Rome, 2001

The designation employed and the presentation of material in this information product do not imply the expression of any opinion whatsoever on the part of the Food Agriculture Organization of the United Nations concerning the legal status of any country, territory, city or area or of its authorities, or concerning the delimitation of its frontiers or boundaries.

ISBN 92-5-904541-X

All rights reserved. Reproduction and dissemination of material in this information product for educational or other non-commercial purposes are authorized without any prior written permission from the copyright holders provided the source is fully acknowledged. Reproduction of material in this information product for resale or other commercial purposes is prohibited without written permission of the copyright holders. Applications for such permission should be addressed to the Chief, Publishing and Multimedia Service, Information Division, FAO, Viale delle Terme di Caracalla, 00100 Rome, Italy or by e-mail to copyright@fao.org

© FAO 2001

KO E HA 'A E TOHI TU'UTU'UNI KI HE FOUNGA 'O E TOUTAI FAKAPOTOPOTO?

Koe toutai ('o kau heni 'a e anga hono pule'i, toutai'i, ngaohi moe fakamaketi 'o e me'amo'ui 'o tahi) moe 'Akuakalasa (ko hono fakatupu mo faama'i e me'amo'ui 'o tahi) 'oku na fakatupu 'a e ma'u'anga me'atokoni, ngaue, pa'anga moe sipoti ki he kakai 'o mamani. Koe toko lauimiliona 'o mamani 'oku fakafalala 'enau ma'u'anga mo'ui ki tahi. Kapau leva 'e fiema'u ke kei 'i ai ha me'amo'ui 'o tahi fe'unga ma'a e to'utangata he kaha'u, 'oku totonu ke tokoni 'a e tokotaha kotoa pe 'oku fekau'aki moe toutai ki hono malu'i mo pulei 'o e toutai 'i mamani.

Pea 'i he tu'unga ko ia, kuo lahi hake he fonua 'e 170 'o e ngaahi fonua 'oku memipa 'i he kautaha ki he me'atokoni mo e ngoue 'a e ngaaha pule'anga fakatahataha (FAO) kuo nau ngaue'aki 'a e Tohi tu'utu'uni ki he founga 'o e Toutai Fakapotopoto 'o e 1995. Koe Tohi tu'utu'uni ni ko e me'a tau'atina pe ia ke kau kiai ha fonua, pea na'e fakataumu'a ki he tokotaha kotoa pe 'oku ngaue mo fekau'aki ki he toutai moe 'akuakalasa, 'o tatau pe ki lotofonua pe ko tahi. Koe'uhi ko e tu'u tau'atina 'ae Tohi tu'utu'uni, 'oku fiema'u 'aupito ke fakapapau'i koe kakai kotoa pe 'oku ngaue ki he toutai moe 'Akuakalasa ke nau tauhi pau 'ekinautolu ki he tefito'i tu'utu'uni moe ngaahi taumu'a, pea mo fakahoko foki.

Na'e lahi hake he ta'u 'e 2 hono feinga'i ke mahino 'ae Tohi tu'utu'uni, koe'uhi na'e fa'u ia mei he ngaahi tefito'i lao, ngaahi taumu'a fakahoko ngaue kehekehe. Koe ngaue lahi mo faingata'a na'e fakahoko 'e he kau fakafofonga mei he ngaahi fonua memipa 'o e FAO, kautaha toutai, potungaue 'a e pule'anga, pea moe ngaahi kautaha taautaha ke nau felotoi ki he Tohi tu'utu'uni. Ko ia ai, ko e ola 'eni 'o e ngaue 'a e ngaahi kulupu kehekehe 'oku fekau'aki moe toutai kae'uma'a 'a e 'Akuakalasa. Pea koe Tohi tu'utu'uni ni 'oku ne fakafofonga'i 'ae felotoi faka e mamani 'i he ngaahi kaveinga kehekehe 'oku felave'i mo e toutai moe 'Akuakalasa.

Koe fatongia 'o e Pule'anga, ke fengaue'aki moe ngaahi kautaha pea mo e kau toutai ke fakahoko 'a e Tohi tu'utu'uni. Ko e fatongia leva 'o e FAO ko hono tokoni'i 'a e ngaahi ngaue 'i he tafa'aki fakatekinikale,

'o 'ikai ke nau fakahoko hangatonu e ngaue, ko e'uhi 'oku 'ikai ko ha fatongia 'o e FAO ke fokotu'utu'u mo fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue fakatoutai 'o ha Pule'anga. Koe fatongia 'ata'ata pe ia o' e Pule'anga.

'E lava ke fakahoko 'a e Tohi tu'utu'uni ni 'o kapau 'e lava 'e he Pule'anga ke fakafekau'aki 'ene ngaahi tu'utu'uni ngaue moe kaveinga ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e Pule'anga ki he toutai. Ke fakapapau'i 'oku pou pou'i 'a e ngaahi liliu 'oku fakahoko ki he ngaahi tu'utu'uni ni, kuo pau ke fai ha fealea'aki 'i he vaha'a 'o e Pule'anga mo e ngaahi ngaue'anga, mo e ngaahi kulupu kehe ke faka'ai'ai 'enau pou pou mo e tokoni mai. 'Ikai ngata pe ai, ka kuo pau ke faka'ai'ai 'e he Pule'anga 'a e kau toutai moe ngaahi ngaue'anga ke fa'u ha tu'utu'uni ngaue totonu 'oku faitatau mo pou pou ki he taumu'a moe kaveinga 'o e Tohi tu'utu'uni. Ko e ngaahi tu'utu'uni ngaue ko'eni, koe founa mahu'inga ia 'e taha ki hono faka'ai'ai hono hono fakahoko 'o e Tohi tu'utu'uni.

Ko e kaveinga 'o e tohi ni ke fakamatala'i 'a e ngaahi kupu mahu'inga 'o e Tohi tu'utu'uni 'i ha founa 'oku 'ikai fakatekinikale. 'Oku 'i ai 'a e faka'amu 'e lava 'e he fakamatala ni 'o teu'i 'a e kakai ke nau toe tokanga ange ki he taumu'a moe kaveinga 'o e Tohi tu'utu'uni mo tokoni'i kinautolu ke fakahoko e Tohi tu'utu'uni 'i he ngaahi tapa kotoa pe 'o e toutai mo e 'Akuakalasa 'o tatau pe 'oku si'isi'i pe lahi. Ko e tohi ni 'oku 'ikai kene fetongi 'a e Tohi tu'utu'uni ki he toutai, ka 'oku ne feinga ke fakalahi 'a e ngaahi fakamatala 'o fekau'aki mo ia.

Kou 'osi fai 'e he FAO hono liliu 'o e Tohi tu'utu'uni ki he 'u lea kehekehe 'e nima: lea faka-'Alepea, lea faka-Siaina, lea faka-Pilitania, lea faka-Falanise mo e lea faka-Sipeini. 'Ikai ngata ai, ka kuo lahi foki moe ngaahi kautaha kuo nau liliu ta'e fakalao 'a e Tohi tu'utu'uni ki he ngaahi lea kehekehe 'o kau ai 'a e lea: faka-'Alapenia, faka-Kolotia, faka-'Esitonia, faka-'Iulaani, faka-Siamane, faka-'Initonesia, faka-'Itali, faka-Siapani, faka-Lusia, faka-Polani, faka-'Aisileni, faka-Taileni, faka-Solovenia. Ko e ngaahi liliu ni 'e lava ke ma'u mei he FAO, uepisaiti 'o e va'a ki he toutai 'i he 'initaneti.

Ko kinautolu 'oku fie'ilo mo fiema'u ha tatau 'o e Tohi tu'utu'uni, 'e lava ke ma'u mei he FAO uepisaiti 'oe va'a ki he toutai 'i he 'initaneti. Koe tu'asila 'o e uepisaiti ko e:

<http://www.fao.org/fi/agreem/codecond/condecon.asp>

Kapau 'oku 'ikai te ke lava 'o ngaue'aki 'a e initaneti, 'e lava keke fetu'utaki ki he : (The Chief of Service, FIPL/Fisheries Department, Food and Agriculture Organization, Viale delle Terme di Caracalla, 00100 Rome, Italy) ki ha tatau 'o e Tohi tu'utu'uni, pea ke kataki 'o fakamahino pe te ke fiema'u 'a e Tohi tu'utu'uni 'i he lea faka-'Alepea, Siaina, Pilitania, Falanise, pe Sipeini.

Hisitolia

'Oku fakamamafa ai 'e he Tohi tu'utu'uni ki he ngaahi fonua mo e kakai kotoa pe 'oku felave'i mo e toutai mo e 'Akuakalasa ke nau ngaue fakataha ki hono fakatolonga mo pule'i 'a e ma'u'anga me'amo'ui 'o tahi mo honau ngaahi nofo'anga, kae lava ke fakapapau'i 'e 'i ai ha me'amo'ui mei tahi fe'unga ki he to'utangata he kaha'u. Ko e kakai kotoa pe 'oku nau kau ki he toutai kuopau ke nau feinga malohi ke pukepuke mo tauhi 'a e ma'u'anga me'amo'ui mei tahi ke kei lava pe 'o ma'u ha ola fe'unga 'o e toutai 'i he lolotonga mo e kaha'u. 'Oku 'uhinga 'eni ki he ola fakapopototo 'e ala to'o. 'Oku 'uhinga 'eni ko e ngaahi founa ngaue moe tu'utu'uni faka toutai 'o ha fonua kuopau ke fa'u mo e fakakaukau ki hono fakatolonga mo ngaue fakapopototo 'aki 'a e ma'u'anga me'amo'ui mei tahi 'i ha taimi loloa, ke malava ai 'o fakatolonga e koloa fakaenatula, ma'u'anga me'atokoni pea fakasi'isi'i moe masiva 'i he kau toutai.

Koia ai, koe tefito'i kaveinga 'o e Tohi tu'utu'uni ke tokoni'i 'a e ngaahi fonua ke fakalakalaka 'enau toutai moe 'Akuakalasa koe'uhi kae lava a'usia 'ae taumu'a 'oku ha atu 'i 'olunga.

'Oku mahino foki, 'i hano fa'u 'o ha ngaahi tu'utu'uni ngaue fakatoutai, 'oku 'i ai 'ae ngaahi fiema'u faka- pa'anga, taukei mo e poto'i ngaue 'a ia 'oku 'ikai fa'a ma'u 'i he ngaahi fonua iiki mo langalangahake. 'Oku faka fakalotolahi'i 'e he Tohi tu'utu'uni 'a e ngaahi kautaha fakavaha'apule'anga 'o hange ko e FAO ke nau tokoni'i 'a e ngaahi fonua ko 'eni ke fakalakalaka 'enau 'ilo, koe'uhi ke malava ke toe sai ange 'enau tauhi mo pule'i e toutai mo e 'Akuakalasa.

'Oku fakamatala 'a e Tohi tu'utu'uni ki he founa totonu hono pule'i fakapopototo 'o e toutai mo e founa ke fakalele'aki e ngaahi kautaha toutai. 'Oku ne fakamatala foki ki he fakalakalaka 'o e

'Akuakalasa, fengaue'aki 'a e toutai mo e ngaahi ngaue 'i he matafonua, ngaue'anga mo hono fakatau atu 'a e ola 'o e toutai. Koe me'a mahu'inga 'oku e'a mai mei he Tohi tu'utu'uni ko e mahu'inga ke fengaue'aki fakataha 'a e ngaahi pule'anga 'i he ngaahi me'a fakatoutai.

'Oku 'ikai ke fakamatala'i mahino 'i he Tohi tu'utu'uni pe 'e anga fefe hono fokotu'u pe fakahoko 'a e tu'utu'uni 'e he kau toutai, ngaahi kautaha mo e Pule'anga. Ko e 'uhinga ia hono fa'u 'e he FAO 'a e fakahinohino fakaikiiki ki he ngaahi kaveinga kehekehe ke tokoni ki hono fakahoko 'a e Tohi tu'utu'uni. Koe taumu'a 'o e ngaahi fakahinohino ni ke lava 'o ma'u 'e he kau toutai, ngaue'anga mo e kau pule toutai ha poto'i ngaue mo e fale'i ke lava ai 'o fakahoko e Tohi tu'utu'uni ki hono tu'unga totonu.

Founga hono pule'i 'o e toutai

'Oku pou pou'i 'e he Tohi tu'utu'uni ke 'i ai ha tu'utu'uni ngaue ki he toutai 'a e ngaahi fonua kae lava ke nau pule'i lelei 'a enau toutai. Pea ko e ngaahi tu'utu'uni ngaue ko 'eni kuo pau ke fa'u 'e he ngaahi kulupu 'oku nau tokanga ki he toutai, 'o kau ai 'a e ngaahi kautaha toutai, kau ngaue ki he me'amo'ui mei tahi, ngaahi kulupu ki he 'ataakai, mo ha toe ngaahi kautaha kehe.

'Oku fiema'u ke ngaue fakataha 'a e ngaahi fonua ki hono fakatolonga mo tauhi 'a e toutai, ko e'uhi koe ngaahi ma'u'anga mo'ui mei tahi 'oku vahevahe 'i he ngaahi fonua kehekehe. 'Oku fiema'u ai 'e he Tohi tu'utu'uni ke fokotu'u ha ngaahi kautaha toutai fo'ou fakafeitu'u pe ko e to e fakalakalaka ange 'a e ngaahi kautaha lolotonga. Koe founga ngaue fakataha pe 'eni 'e lava ai ke ma'u ai 'a e taumu'a ko ia na'e alea'i 'i he konga 'i olunga 'o e tohi ni. 'Oku toki lave ki he fatongia 'o e ngaahi kautaha toutai fakafeitu'u 'i he konga 'oku fekau'aki mo e ngaahi kautaha fakafeitu'u mo e fakavaha'a pule'anga.

'Oku mahu'inga ki he ngaahi kautaha toutai kotoa pe ke nau ngaue'aki 'a e founga pule'i 'o e toutai 'oku mahino mo fakalao koe'uhi ke lava 'e he tokotaha kotoa pe 'oku fekau'aki mo e toutai 'o mahino'i mo muimui ki ai.

'Oku totonu ke tokanga'i 'a e toutai ke fakapapau'i ko hono toutai'i mo hono teuteu'i 'o e me'amo'ui mei tahi 'oku fai 'i ha founga 'e fakasi'isi'i

ai 'a e maumau ki he 'ataakai, maumau 'i he ngaue'anga pea mo tauhi e tu'unga lelei 'o e ola 'o e toutai. 'Oku totonu ke tauhi 'e he kau toutai ha lekooti 'o enau toutai. 'Oku totonu foki ke 'i ai mo ha lao ki hono tauhi mo malu'i e toutai mo ha founa ke tautea'i 'aki 'a e kakai 'oku nau maumau'i e lao. Ko e tautea 'e lava kau ai 'a e mo'ua pa'anga 'o a'u ki hono to'o 'o e laiseni toutai 'o kapau 'oku fu'u mamafa 'a e maumau lao.

'I hono fa'u 'o e tu'utu'uni ngaue ki he toutai, 'oku mahu'inga ke fai ha tokanga ki he 'u kaveinga mahu'inga 'o hange ko e fakamole mo e 'aonga 'o e toutai pea pehe ki he uesia 'i he 'ataakai mo e mo'ui fakasosiale 'oku fakatupu 'e he toutai.

'I hono fa'u 'o e ngaahi tu'utu'uni ngaue, kuo pau ke ngaue'aki 'e he ngaahi fonua 'a e ngaahi 'ilo fakasaienisi kotoa pe 'oku nau ma'u, pea fakakau foki mo e ngaahi 'ilo moe founa toutai fakafonua pe tukufakaholo. Kapau leva 'oku 'ikai ma'u ha fakamatala fakasaienisi fe'unga, 'oku totonu ke fu'u tokanga ange 'a e ngaahi fonua ki hono fokotu'utu'u ha ngaahi fakangatangata 'i he toutai.

'Oku totonu ke fakalotolahi'i 'a e kakai kotoa pe mo e ngaahi kautaha 'oku felave'i mo e toutai ke nau fevahevahe'aki 'enau ngaahi 'ilo moe fakakaukau 'i he ngaahi me'a fakatoutai. 'Oku fiema'u foki ke fai ha tokanga ki he kakai 'o e fonua 'a ia 'oku fakafalala 'enau ma'u'anga mo'ui mei tahi. 'Oku totonu foki ke feinga malohi 'a e Pule'anga ke ako'i mo teu'i 'a e kau toutai mo e kau faama me'amo'ui 'o tahi, ke lava ke nau kau hono fa'u mo fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue ke fakapapau'i 'a e toutai fakapotopoto he lolotonga mo e kaha'u.

'Oku totonu ke tapui 'a e fana'one, 'aukava pea mo ha toe founa toutai faka'auha 'i he fonua kotoa pe.

'Oku totonu ke fakapapau'i 'e he ngaahi fonua ko e vaka toutai pe kuo 'osi ma'u ngofua 'oku tonu ke toutai 'i honau potu tahi. Pea ko'enau toutai kuo pau ke fai fakapotopoto, 'o fakatatau ki he tu'utu'uni mo e lao 'o e fonua koia.

'Oku totonu ai ke 'oua 'e fu'u lahi 'a e 'u vaka toutai, fakahoa ki he lahi 'o e me'amo'ui 'o tahi kae lava 'o ta'ofi hono faka'auha 'o e me'amo'ui 'o tahi kuo faka'au ke mole. (fangota'i 'o fu'u lahi ha me'a mo'ui 'o tahi 'o tupu ai 'a e holo 'a e ma'u'anga me'a mo'ui koia 'i he

kaha'u.) 'Ikai ko ia pe ka ko e ngaahi maumau 'e fakahoko 'e he ngahi founga toutai ki he 'ataakai 'oku tonu ke tomu'a mahino'i pea toki ngaue'aki ha naunau toutai fo'ou. Ko e founga toutai mo e naunau toutai kou pau ke fakangatangata, mo fa'u ke fakasi'isi'i 'ene maumau'i e ola 'o e toutai pea tokoni ke fakasi'isi'i 'a e mate 'a e ika 'oku hola. Ko e naunau toutai foki 'oku totonu ke fakasi'isi'i hono ma'u mo e ika 'oku 'ikai taumu'a ki ai 'a e toutai pe ko e fa'ahinga me'ama'ui kuo mei mole. 'Oku totonu ke ta'ofi 'a e ngaahi naunau toutai mo e founga toutai 'oku 'ikai ke nau toutai fakangatangata mo fakatupu 'a e maumau lahi ki he ola 'o e toutai.

Ko e ngaahi fiema'u 'a e vaka toutai kou pau ke fakatau mai mo e fakakaukau ke fakasi'isi'i e maumau mo e fakaveve. 'Oku totonu ke fakapapau'i 'e he tokotaha 'oku 'o'ona 'a e vaka mo e kau ngaue he vaka ko'enau lingiveve 'oku 'ikai ke ne fakatupu ha faka'uli ki he 'ataakai.

Ke tauhi ke ma'a e 'ea, kuo pau ke muimui 'ae ngaahi fonua ki he ngaahi fakahinohino 'a ia 'oku fakataumu'a ki hono fakasi'isi'i hono tukuange 'o e ngaahi kasa fakatu'utamaki mo e ngaahi me'a 'oku ne faka'auha 'a e 'ataakai 'o e vava 'a ia 'oku ma'u he ngaahi 'aisi 'o e ngaahi vaka toutai. Ko e ngaahi me'a ko 'eni 'oku totonu ke ta'ofi mo ia.

'Oku totonu ke malu'i 'o 'oua 'e faka'auha mo faka'uli'i 'a e ngaahi nofo'anga mahu'inga 'o e me'amo'ui 'o tahi hange ko ia ko e ano, tongo, hakau mo e tahi namo. 'I he ngaahi feitu'u 'oku hoko ai e fakatu'utamaki fakaenatula, 'oku totonu ke mateuteu 'a e ngaahi fonua ke lava 'o fakatolonga fakavave mo tokanga'i 'a e maumau 'oku hoko ki he ngaahi me'amo'ui 'o tahi 'o ka fiema'u.

Fonua 'oku 'o'ona 'a e fuka

Koe fatongia 'o e ngaahi fonua 'oku 'iai honau ngaahi vaka toutai 'oku toutai 'o 'ova atu honau potutahi ke fakapapau'i kuo 'osi ma'u ha ngaahi tohi fakamo'oni 'a e ngaahi vaka toutai ko'eni pea 'oku ngofua ke nau toutai. 'Oku totonu foki ke tauhi 'e he ngaahi fonua ha lekooti 'o e ngaahi vaka 'oku toutai 'o 'ova atu honau potutahi.

Koe fonua 'oku 'o'ona 'a e fuka (ngaahi fonua 'oku nau 'oange ha fuka ki ha vaka toutai)'oku totonu ke nau fakapapau'i ko honau

ngaahi vaka 'oku malu pea 'i ai foki mo e malu'i. 'Ikai ngata ai ka ko e ngaahi vaka mo e ngaahi naunau kou pau ke faka'ilonga'i mahino 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni fakapule'anga pe fakavaha'a pale'anga. Koe ngaahi fakamatala fekau'aki mo ha fakatu'utamaki kuo hoko ki ha tokotaha muli kuo pau ke 'ave ki he fonua muli ko ia.

Fonua 'oku 'o'ona 'ae taulanga

'Oku totonu ki he ngaahi fonua ke nau ngaue'aki ha ngaahi founa hange ko hono sivi 'o e ngaahi vaka toutai muli 'i he taimi 'oku nau tau ai ki taulanga, tukukehe 'o kapau ko'ene tau 'i uafu ko

ha fakatu'utamaki, ke tokoni ki hono fakapapau'i ko e vaka na'e toutai 'o fakatatau ki he tu'utu'uni. 'Oku totonu ke fengaue'aki 'a e fonua 'oku 'o'ona 'a e taulanga mo e fonua 'oku lesisita ai 'a e vaka toutai (fonua 'oku 'o'ona 'a e fuka) 'i he taimi 'oku kole tokoni ai 'ae fonua 'oku 'o'ona 'a e fuka ke fakatotolo'i ha maumaulao na'e fakahoko 'e honau vaka.

'Oku totonu ke malu mo uu 'a e taulanga mo e ngaahi feitu'u fakahifo'anga uta ki he ngaahi vaka toutai. Koe ngaahi feitu'u ko 'eni kou pau ke fakanaunau lelei ke fakahoko e fatongia ki he ngaahi vaka toutai, fakatau atu ai e ola 'o e toutai mo e kau fakatau ika. 'Oku totonu foki ke tauhi ke ma'a pea 'i ai mo ha ma'u'anga vai mo ha tanaki'anga veve foki.

Fakalakalaka 'o e 'akuakalasa

Koe tefito'i taumu'a ki he fakalakalaka 'o e 'Akuakalasa ke tauhi e faikehekehe 'o e ngaahi tupu'anga 'o e me'amo'ui 'o tahi mo fakasi'isi'i e ola kovi 'o e me'amo'ui 'oku faama'i 'i he tokolahi 'o e me'amo'ui 'o tahi, 'i he taimi tatau ke fakalahi e me'amo'ui 'o tahi ki hono faka'aonga'i 'e he tangata.

Koe ngaahi ma'u'anga mo'ui hange ko e vai, mui'ifonua pe kongia fonua 'oku fa'a faka'aonga'i 'e ha tokolahi pe faka'aonga'i ki ha ngaahi me'a kehekehe. Ke ta'ofi 'a e fakakikihi mo e ke 'i he vaha'a 'o kinautolu 'oku nau faka'aonga'i 'a e ngaahi ma'u'anga mo'ui ko 'eni, 'oku totonu ai ke fa'u 'e he ngaahi fonua ha tu'utu'uni ngaue mo ha ngaahi palani ke fakapapu'i ko e ngaahi ma'u'anga mo'ui ko'eni 'oku faka'aonga'i

pea mo vahe totonu foki.

‘Oku totonu ke fai ‘e he ngaahi fonua ha ngaahi fokotu’utu’u ke fakapapau’i ko e ngaahi ma’u’anga mo’ui ‘i he ngaahi kolo, kau ai hono fakafaingamalie’i, mo e mahu ‘o e ngaahi fai’anga toutai ‘oku ‘ikai uesia kovi ‘e he fakalakalaka ‘o e ‘Akuakalasa. ‘Oku totonu ke fokotu’u ha ngaahi founa ki hono tokanga’i mo fakamahu’inga’i ‘aki e maumau ki he ‘ataakai tupu mei he fakalakalaka ‘o e ‘akuakalasa. ‘Ikai ngata ai, ka ‘oku totonu ke tokanga’i mo e fa’ahinga me’akai mo e fafanga ‘oku ngaue’aki ‘e he ngaahi faama ki he me’amo’ui ‘o tahi. ‘Oku totonu ke fakasi’isi’i mo hono ngaue’aki ‘o e faito’o ta’ofi mahaki mo e kemikale koe’uhi te nau fakahoko ‘a e maumau lahi ki he ‘ataakai. ‘Oku to e mahu’inga foki ke fakapapau’i ‘oku malu mo ‘i ha tu’unga lelei ‘a e fua ‘o e ‘Akuakalasa.

‘I he ngaahi feitu’u ‘oku hoko ai ‘ae ngaahi maumau ‘i hono faama’i ‘o e me’amo’ui ‘o tahi ‘o ‘ova atu honau potutahi, ‘oku totonu ki he ngaahi fonua ko’eni ke nau alea mo honau ngaahi fonua kaunga’api kimu’a pea nau toki ‘omi ha fa’ahinga me’amo’ui mei tahi ‘oku ‘ikai tu’ufonua ‘o faama’i. Ke fakasi’isi’i e mahaki mei he fa’ahinga me’amo’ui fo’ou ko ‘eni ‘oku fiema’u ‘e he ngaahi fonua ke fokotu’u mo nau felotoi ki ha founa ngaue pe angafai ki hono fakahu mai pe fakatupu ha me’amo’ui ‘oku mo’ui he vai mei ha feitu’u ki ha feitu’u’e taha. ‘I hono palani ‘o e ngaahi ngaue ki he ‘Akuakalasa, ‘oku totonu ke fa’u ha ngaahi founa ‘e he ngaahi fonua moe ngaue’anga ke fakatolonga mo fakalahi ‘a e ngaahi me’amo’ui ‘o tahi kuo faka’au ke mole (CITES) (fa’ahinga me’amo’ui ‘e lava ke puli atu ‘o kapau ‘e ‘ikai fai ha ngaue fakataha ki ai).

Pule’i fakataha e toutai mo e matafonua

‘I hono fakakaukau’i pe ‘e anga fefe hono faka’aonga’i ‘o e ngaahi ma’u’anga mo’ui ‘i he matafonua (hange ko e vai pe konga fonua) ‘oku totonu ke fakakau atu ‘a e kakai, kau ai ‘a e kau toutai, ko hai ‘oku nofo ‘i he feitu’u ko ia, tu’unga ‘o ‘enau ma’u’anga mo’ui mo ‘enau ngaahi fakakaukau ‘i hono fa’u ‘o e palani.

‘I ha ngaahi matafonua ‘oku faka’aonga’i ki ha ngaahi me’a kehekehe, ‘oku totonu ke ngaue’aki ‘a e ngaahi founa fakatoutai ke malu’i ‘aki ‘ae fakafekiki ‘i he vaha’a ‘o e kau toutai mo e kakai kehe pe

'oku nau faka'aonga'i 'a e ma'u'anga mo'ui 'o e matafonua. 'Oka hoko ha ngaahi fakakikihi pea 'e lava pe 'o fakalele'i fakataui ki ha ngaahi founa totonu kuo 'osi fokotu'u. 'Ikai ngata ai, 'oku totonu ki he ngaahi fonua mo'hono ngaahi feitu'u matafonua ke nau ngaue fakataha ke fakapapai 'oku malu'i mo pule'i lelei 'a e ngaahi ma'u'anga mo'ui 'o e matafonua.

Teuteu'i e ola 'oe toutai mo e fatongia 'o e fefakataui'aki

'Oku totonu ke faka'ai'ai 'e he ngaahi fonua 'a hono kakai ke nau ma'u me'atokoni mei he me'amo'ui 'o tahi pea fakapapai'i koe me'amo'ui 'mei tahi mo e ngaahi koloa fakatupu mei he toutai 'oku hao mo lelei. 'E lava ke fokotu'u 'e he Pule'anga ha ngaahi tu'unga ki he ola 'o e toutai ke lava tokanga'i mo malu'i'aki 'a e mo'ui lelei 'a e kakai 'oku nau ma'u me'atokoni mei he me'amo'ui 'o tahi, mo ta'ofi 'ae kaka fakapisinisi ('o hange ko hono 'oatu 'a e fakamatala loi ki he kakai 'oku nau ma'u me'atokoni mei he me'amo'ui mei tahi 'a ia 'oku fakataui atu.) 'Ikai ngata ai, 'e lava 'e he ngaahi fonua 'o ngaue fakataha ke fokotu'u ha polokalama ke fua'aki mo fakamo'oni'i hono tauhi ke ma'a 'o e ngaahi feitu'u 'oku fakataui ai 'a e ola 'o e toutai.

Ko e ngaahi founa hono ngaahi, fetuku holo mo hono tauhi 'o e me'a mo'ui 'o tahi 'oku totonu ke lelei faka'ataakai (ko e ngahi founa ni 'oku totonu ke 'oua tenau maumau'i e 'ataakai). 'Oku totonu ke fakasi'isi'i 'ae ngaahi maumau 'i hono fakatolonga 'o e me'amo'ui 'o tahi mo e taimi 'oku ma'u ai 'ae me'amo'ui 'o tahi. Ko ha me'amo'ui mei tahi 'oku ma'u he toutai ka na'e 'ikai taumu'a kiai 'a e toutai 'oku totonu ke faka'aonga'i ki he lahi taha. Ke pule'i lelei 'a e vai mo e ma'u'anga ivi, mo ha fa'ahinga 'akau na'e ngaue'aki ki he ngaahi'anga me'amo'ui mei tahi, 'oku totonu ke faka'ai'ai 'a hono ngaahi 'o e ngaahi koloa fakatupu 'oku ma'olunga hono totongi koe'ui 'oku ne 'omai 'a e totongi lelei ange ma'a e kau toutai.

Ko e ngaahi lao kene tokanga'i 'a e fefakataui'aki 'o e me'amo'ui mei tahi moe ola 'o e ngaahi'anga ika 'oku totonu ke faingofua pea mahino mo faitataui mo e ngaahi tu'utu'uni fakavaha'apule'anga. 'Oku totonu ke fakamatala'i ki he kau toutai, ngaahi kautaha felave'i mo e 'ataakai mo e ngaahi kulupu 'oku nau faka'aonga'i e me'a mo'ui 'o tahi 'i he taimi hono kotoa. 'Oku fai ai ha ngaahi fa'ufa'u mo ha liliu kuo fai

'e he Pule'anga ki he lao mo e tu'utu'uni ki he fefakatau'aki. 'Oku totonu foki ke fakaha ki he ngaahi fonua kehe ha liliu kuo fai ki he lao mo e tu'utu'uni 'a ha fonua pea 'oange mo ha taimi fe'unga ke fai ai hano liliu 'e nau ngaahi founa ki he koloa hu atu mo humai 'oku fiema'u.

'Oku mahu'inga ke 'oua 'e fakakau 'a e me'amo'ui mei tahi kuo mei mole 'i he fefakatau'aki fakavaha'a pule'anga, pea ngaue fakataha 'ae ngaahi pule'anga 'i hono tokanga'i e ngaahi aleapau fakavaha'a pule'anga ki hono pule'i 'o e fefakatau'aki 'o e ngaahi me'amo'ui 'oku mei mole. Ko e taha foki, ke 'oua 'e uesia 'e he fefakatau'aki 'o e ngaahi me'amo'ui mei tahi 'a hono fakatolonga mo e ngaue'i fakapotopoto 'o e toutai.

Fakatotolo fakatoutai

'Oku totonu ke 'ilo'i 'e he ngaahi fonua 'oku 'i ai 'a e ngaahi fiema'u fakasaenisi ki hono fa'u 'o e tu'utu'uni ki he toutai. Koia ai kuopau ke fakafaingamalie'i 'e he ngaahi fonua 'ae ngaahi naunau fakatotolo mo tokoni'i hono ako'i 'o e kau ngaue fakatekinikale.'Oku totonu foki ke tokoni'i 'e he ngaahi kautaha fakatekinikale mo e ngaahi kautaha fakavaha'a pule'anga 'o e ngaahi fonua 'a 'enau ngaahi ngaue fakatotolo mo 'oange ha tokanga makehe ki he ngaahi fiema'u 'a e fanga ki'i fonua langalanga hake.

'I hano fakahoko ha fakatotolo, 'oku totonu ke tokanga'i 'e he ngaahi fonua 'a e tu'unga 'o e me'amo'ui 'o tahi mo honau ngaahi nofo'anga mo siofi mo ha ngaahi liliu 'e hoko 'i he ngaahi tu'unga ko'eni. 'Oku fiema'u ke tanaki mo ha ngaahi fakamatala fekau'aki mo e ngaahi maumau 'o e ngaahi naunau toutai kehekehe 'i ha fa'ahinga me'amo'ui mei tahi 'oku fakataumu'a kiai 'a e naunau toutai mo e 'ataakai foki. Ko e fa'ahinga fakatotolo ko 'eni 'oku mahu'inga 'aupito 'i he taimi 'oku palani ai 'e ha fonua ke fakahu mai ha naunau toutai fo'ou pe fa'ahinga founa toutai fakakomesiale. Ko e tafa'aki fakakomesiale mo e fakamaketi 'o e toutai.

'Oku totonu ke kau fakataha 'a e ngaahi fonua ki he ngaahi fakatotolo fakavaha'a pule'anga 'oka fakahoko 'a e fakatotolo 'i ha kongatahi 'o ha fonua kehe. 'Oku fiema'u ki he kau fakatotolo ke nau talangofua ki he ngaahi tu'utu'uni fakatoutai 'o e fonua 'oku 'onautolu 'ae kongatahi 'oku fai ai 'a e fakatotolo. 'Oku totonu ke tufa atu 'a e

ngaahi fakamatala fakatoutai mo e fakasaaienisi ki he ngaahi kautaha toutai fakafeitu'u pea mo ha to e ngaahi fonua kehe 'oku nau fiema'u 'i he vave taha.

Kautaha fakafeitu'u moe fakavaha'apule'anga

'Oku totonu ke mahino'i 'e he ngaahi fonua mo e ngaahi kautaha toutai fakafeitu'u ke nau ngaue fakataha 'i he ngaahi me'a felave'i moe toutai. Koe ngaahi founa pule'i 'oku ngaue 'aki 'e ha fonua 'oku totonu ke na o fakataha mo e ngaahi founa tatau 'oku ngaue'aki 'e he ngaahi fonua kehe, kae tautau tefito ki he taimi 'oku nau fangota'i ai 'a e me'amo'ui tatau 'o tahi. 'Ikai ngata ai ka ko e ngaue fakataha 'a e ngaahi kautaha fakafeitu'u 'e lava ai ke fakasi'isi'i ai e faingamalie 'oe ngaahi pule'anga ke nau kau he fakakikihi 'i he ngaahi me'a fakatoutai. Ka 'i he taimi 'oku hoko ai 'a e ngaahi fakakikihi ni, 'e feinga leva ke fakalelei'i kinautolu 'i he vave taha pea mo melino foki.

Koe taumu'a leva 'o e ngaahi kautaha toutai fakafeitu'u ke fakafoki mai 'ae fakamole ki hono malu'i, pule'i mo e ngaahi polokalama fakatoto 'a honau ngaahi fonua memipa. 'Ikai koia pe, ka koe kau fakafongia mei he ngaahi kautaha 'a e kau toutai 'oku totonu ke nau kau ki he ngaue 'a e ngaahi kautaha toutai fakafeitu'u.

Koe ha hono 'uhinga 'oe ngaahi me'ani?

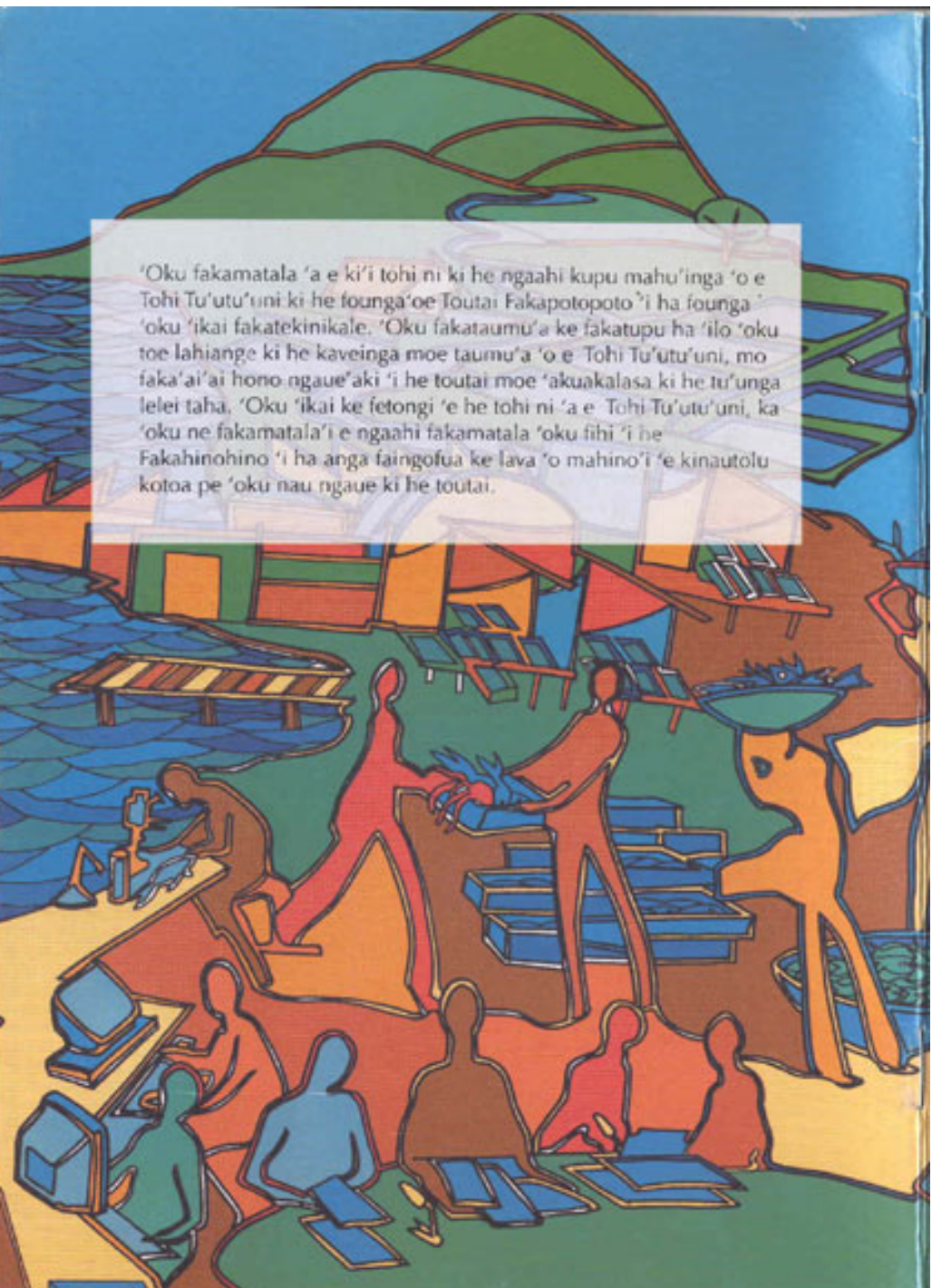
Koe 'uhi ko e me'amo'ui 'o tahi 'oku kau ki he koloa fakaenatula 'oku lava ke nau toe fakafo'ou 'ia kinautolu pe, 'e lava ke toutai'i ki nautolu 'i he ta'u kotoa pe 'o kapau 'e muimui 'a e ngaahi fonua ki he ngaahi founa totonu kuo 'osi fokotu'u ki he toutai fakapotopoto mo hono faka'aonga'i. 'E tatau pe foki mo e 'Akuakalasa, ko e ngaahi faama me'amo'ui 'o tahi 'oku 'ikai tene uesia 'a e 'ataakai 'oku totonu ke poupu'i, ko e'uhi koe fa'ahinga founa faama 'eni tene fakatupu 'a e ngaahi tokoni fakasosiale mo e faka'ikonomika ki he kau faama mo e tu'unga faka'ikonomika 'o e fonua.

Kapau 'e lava 'o fakahoko lelei 'a e Tohi tu'utu'uni ki he toutai fakapotopoto 'e he kakai 'oku fekau'aki ki he toutai mo e 'Akuakalasa pea 'oku 'i ai 'a e 'amanaki 'e 'i ai' ha me'amo'ui mei tahi mo ha koloa fakatupu mei he toutai ke faka'aonga'i 'e he to'utangata lolotonga mo e kaha'u foki. Kai kehe, 'oku 'i ai 'ae fatongia 'o e to'utangata lolotonga

ke fakapapau'i 'oku 'ikai kenau holoki 'a e ma'u'anga me'amo'ui mei tahi ma'a e to'utangata 'o e kaha'u 'aki 'enau ta'etokanga mo faka'aonga'i tavale 'i he lolotonga ni.

'Oku na'ina'i 'e he Tohi tu'utu'u ni ki he toutai fakapotopoto ki he ngaahi fonua mo hono kakai kenau fakahoko fakalukufua mo fakataha'i 'a e ngaahi tu'utu'u ni ki he sekitoa 'o e toutai, ko e uhi kae ma'u ha ola lelei mo leleiange. 'I he fononga 'i ha taimi loloa, ko e ngaahi fatongia mo'eni tene 'oma'i ha ola lelei ki he leleiange 'a e tu'unga 'o e me'amo'ui mei tahi 'oku te'eki toutai'i, leleiange hono malu'i 'o e me'a tokoni mo pukepuke 'o e ngaahi faingamalie ki he ma'u'anga pa'anga.

Kapau 'e fakataha kotoa 'a e ngaahi fonua 'o mamani 'o muimui ki he ngaahi founa toutai fakapotopoto, 'e 'i ai pe 'a e ma'u'anga me'amo'ui mei tahi fe'unga ma'a e ngaahi to'utangata ka hoko. 'Oku faka'amu 'e he va'a toutai 'o e FAO 'oku mau'anga fakamatala 'a e ki'i tohi ni pea ke tokoni ke fakapapau'i 'oku fakalakalaka 'a e toutai mo e Akualasa mo pule'i 'i ha founa fakapotopoto 'i mamani.

'Oku fakamatala 'a e ki'i tohi ni ki he ngaahi kupu mahu'inga 'o e Tohi Tu'utu'uni ki he founga'oe Toutai Fakapotopoto 'i ha founga 'oku 'ikai fakatekinikale. 'Oku fakataumu'a ke fakatupu ha 'ilo 'oku toe lahiange ki he kaveinga moe taumu'a 'o e Tohi Tu'utu'uni, mo faka'ai'ai hono ngaue'aki 'i he toutai moe 'akuakalasa ki he tu'unga lelei taha. 'Oku 'ikai ke fetongi 'e he tohi ni 'a e Tohi Tu'utu'uni, ka 'oku ne fakamatala'i e ngaahi fakamatala 'oku fihhi 'i he Fakahinohino 'i ha anga faingofua ke lava 'o mahino'i 'e kinautolu kotoa pe 'oku nau ngaue ki he toutai.